

Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniye Türü Şiirlerinde Yer Alan Dinî-Tasavvufî Kavramlar

Religious-Sufistic Concepts in Enderunlu Fazil's Poems of Ramadaniyya

M. Bayram DÜZENLİ
Talip ÇUKURLU

Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat
Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Siirt, Türkiye
Department of Turkish Language
and Literature, Siirt University,
Faculty of Arts and Sciences, Siirt,
Turkey

Bu makale "65. Uluslararası İlmî Araştırmalar Kongresi"nde sunulan "Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniye Türü Şiirlerinde Yer Alan Dinî-Tasavvufî Unsurlar" başlıklı bildirinin genişletilmesiyle oluşturulmuştur.

Geliş Tarihi/Received: 07.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 25.08.2021

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Talip ÇUKURLU
E-posta: talip.cukurlu@siirt.edu.tr

Atf: Düzenli, M. B., & Çukurlu, T. (2022). Enderunlu Fazıl'ın Ramazaniye Türü Şiirlerinde Yer Alan Dinî-Tasavvufî Kavramlar. *Journal of Literature and Humanities*, 68, 1-8.

Cite this article: Düzenli, M. B., & Çukurlu, T. (2022). Religious-Sufistic Concepts in Enderunlu Fazil's Poems of Ramadaniyya. *Journal of Literature and Humanities*, 68, 1-8.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

öz

Klasik Türk edebiyatında ramazaniyeler ilk defa XV. yüzyılda görülmeye başlanmış ve XVIII. yüzyılda yaygın olarak yazılmıştır. Divan şairlerinin Ramazan ayı vesilesiyle padişahlara, devlet büyüklerine veya hamilerine sundukları ve nesip bölümünde Ramazan'ı anlatan ve genellikle kaside nazım şekliyle yazdıkları, "ramazaniye" adı verilen bu manzumeler, Osmanlı toplumunun Ramazan ayına bakışını tespit etmede son derece önemli kaynaklardır. Ramazaniyeler, başta kasideler olmak üzere farklı nazım şekilleriyle de yazılabilmektedir. Bu türde en çok manzume yazan şair Enderunlu Fazıl'dır. Enderunlu Fazıl, yirmi biri kaside ve ikisi terkip-bent olmak üzere toplam yirmi üç ramazaniye türünde manzume kaleme almıştır. Bu çalışmada, Enderunlu Fazıl Divanı'ndaki ramazaniye türü manzumelerde yer alan dinî-tasavvufî kavramlar üzerinde durulmuştur. Bunun için İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan NEKTY02819 demirbaş numaralı yazma eser esas alınmış; yaprak, şiir ve beyit numaraları bu eserdeki sıraya göre verilmiştir. Bazı durumlarda Almanya Milli Kütüphanesi (Deutsche Nationalbibliothek) Türkçe Yazmalar Koleksiyonu'nda bulunan Ms.or.fol.3343 demirbaş numaralı yazmadan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan O/253 demirbaş numaralı matbu nüshadan yararlanılmıştır. Ramazaniyelerin nazım şekilleri, beyit sayıları, başlıkları ve vezinleri bir tablo halinde verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Enderunlu Fazıl, Tasavvuf, Kaside, Ramazaniye, Din

ABSTRACT

In classical Turkish literature, poems mentioning the month of Ramadan were first published in XVII. and XVIII. century is a widespread species. These poems, called "ramadaniyya", which the poets of the Divan presented to the sultans, elders or patrons on the occasion of the month of Ramadan and wrote about the Ramadan in the section of "nesip" and generally written in ode, are extremely important sources in determining the Ottoman society's view of the month of Ramadan. Poems that mention the month of Ramadan can also be written in different verse forms, especially odes. The poet who wrote the most poems in this genre is Enderunlu Fazıl. In Enderunlu Fazıl's Divan, there are twenty-three ramadaniyya type poems, twenty-one odes and two composition-bent. In this study, religious-mystical elements in the "ramadaniyya" type of poems in the Enderunlu Fazıl Divan's were examined. For this, the manuscript with the fixture number NEKTY02819 in the Library of Rare Works of Istanbul University was taken as a basis; page, poem and couplet numbers are given in the order in this work. In some cases, Ms.or.fol.3343 in the Turkish Manuscripts Collection of the German National Library (Deutsche Nationalbibliothek) and the printed copy with the fixture number O / 253 in the Atatürk Library of Istanbul Metropolitan Municipality. The verse forms, number of couplets, titles and meters of the Ramadaniyya are given in a table.

Keywords: Enderunlu Fazıl, Mysticism, Ode, Ramadaniyya, Religion

Giriş

Klasik Türk edebiyatı eserlerinin birçoğunun dinî metinleri barındırıyor olması, yazma eserlerin serlevhalarında eser isimlerinin hemen altına bir de besmelenin iliştilmesi, bu edebiyatın İslam dini etkisinde geliştiğini göstermektedir. Din olgusu, Klasik Türk edebiyatını sadece belagat bakımından değil konu bakımından da etkilemiştir. Bu etkileyiş, hemen bütün şairlerin divanlarının baş tarafında yer alan tevhit, münacat ve naat türü kasidelerde yoğun bir şekilde görülmektedir. Bu hususta Çelebioğlu, kültür ve edebiyatımızdaki dinî, tasavvufî ve ahlakî mahiyetteki eserlerin din dışı eserlerden daha fazla olduğunu, din dışı eserlerin dokusunda bile dinî kültürümüzün tezahürlerini her an tespit etmenin mümkün olduğunu belirtmektedir (1998, s. 697). Ramazaniyeler de dinî kültürümüzün yansımalarının en üst seviyede görüldüğü türlerden biridir.

Ramazın, Arapça "şiddetli sıcak olmak, yakmak" anlamına gelen "ramaz" kökünden türeyen bir kelimedir. Terim anlamı ise "Arabi ayların şaban ve şevval arasında kalan ve devamı boyunca oruç tutulan dokuzuncu ay"dır (Ayverdi, 2011, s. 1014). Divan şairlerinin Ramazan ayı vesilesiyle padişahlara, devlet büyüklerine, dostlarına veya hamilerine sundukları ve nesip bölümünde Ramazan'ı anlatan ve genellikle kaside nazım şekliyle yazdıkları, "ramazaniye" adı verilen (Canım, 2020, s. 252; Çelebioğlu, 1998, s. 692; Pekolcay ve ark. 2000, s. 240) manzumeler, Osmanlı toplumunun Ramazan ayına bakışını tespit

etmede son derece önemli kaynaklardır. Bu eserler kaside nazım şeklinin yanı sıra bentlerle meydana gelen nazım şekilleriyle veya gazel nazım şekliyle de yazılabilmektedir. Kasideler genellikle Ramazan tebriki için yazılırken gazeller daha çok Ramazan ilhamıyla yazılmış şiirlerdir (Çelebioğlu, 1998, s. 703). Diğer taraftan ramazaniyyeler, dinî literatürün Klasik şiirimize girmesinde büyük bir pay sahibidir. “Cami, mushaf, cemaat, oruç, ramazan, rahle, imsak, iftar, teravih” vd. terimler, şairin dehasına göre manzumelerde yerini alır (Ertan, 95, s. 15).

Toplumların çeşitli inanç ve geleneklerinin, sosyal ve ruhî hayatının edebî eserlere yansması doğaldır. Bu sebeple, manzum veya mensur birçok edebî türde devrin hususiyetlerini yansıtan izler fazlasıyla bulunabilmektedir. Ramazaniyye türü eserler de bunlara dâhildir. Ramazan veya oruç dinî bir mevzu olarak ele alınmasının yanı sıra sosyal ve edebî bir mevzu olarak da yüzyıllar boyunca edebî eserlerimizde işlenmiştir. Ramazan’la ilgili eserleri dinî, tasavvufî ve edebî yönlerini dikkate alarak üçe ayırmak mümkün gibi gözükse de eserler çoğu zaman birden fazla yöne sahip olabilmektedir. Bu noktada Çelebioğlu şu şekilde tasnif yapılabileceğini söyler: 1) Ramazaniyyeler 2) Ramazan ilahileri 3) Ramazan manileri 4) Ramazan’la ilgili rubai, koşma vs. gibi muhtelif türden şiirler (1998, s. 691).¹

Ramazan bütün Müslümanlar için ortak bir nokta olsa da her bir Müslüman topluluğun dünya görüşüne, yaşadığı coğrafyaya göre birbirinden farklı adetler, gelenekler ortaya çıkmıştır (Dursunoğlu, 2003, s. 20). Bahusus Türk-İslam edebiyatı da derinden etkilenmiş; atasözleri, deyimler, şiirler, maniler ve sohbetlerle Türklere mahsus bir “Ramazan Medeniyeti/Edebiyatı” ortaya çıkmıştır. Klasik Türk edebiyatında ilk örneklerine XV. yüzyılda rastlanan (Kaya ve ark., 2019, s. 225; Yüksel, 1977, s. 35) ramazaniyyeler, XVIII. yüzyıl ve sonrasında yaygınlaşmıştır. Bu türün en çok örnek veren şairi, Enderunlu Fazıl’dır. Sabit, Nazim, Edirneli Kami, Koca Ragıp Paşa, Şeyh Galib, Enderunlu Vasıf ve Sünbülzade Vehbi gibi isimler de ramazaniyye türünde eser telif etmiş olan diğer şairlerdendir (Çelebioğlu, 1998, s. 692; Uzun, 2007, s. 439).

Ramazaniyyelerde; hilalin görülmesi, Ramazan’ın başlaması, mahya, kandiller, eğlenceler, imsak, iftar, teravih, sahur, Kadir gecesi, tiryakiler, sarhoşlar, din adamları, bayram hazırlıkları ve nihayetinde bayram işlenen konulardan olmakla beraber bu makalede daha çok dinî-tasavvufî unsurlar üzerinde durulacaktır.²

Enderunlu Fazıl’ın Hayatı ve Eserleri

Hayatı (öl. 30 Aralık 1810/3 Zilhicce 1225/18 Kanun-ı Evvel 1225)

Enderun’da yetiştiği için Enderunlu Fazıl olarak bilinen ve asıl adı Hüseyin olan şair, Akka’da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber kardeşinin ölümü için düşürdüğü tarihten hareketle 1170/1756-1757 civarında doğduğunu söylemek mümkündür. Dedesi Zahir Ömer ve babası Ali Zahir, I. Abdülhamid zamanında Akka’da, devlete isyan ettikleri için öldürülmüştür (1189/1775). Fazıl, kardeşi ve amcaları, Kaptanıderya Gazi Hasan Paşa tarafından İstanbul’a getirilmiş ve hükümdarın fermanı üzerine Fazıl, kardeşi Hasan Kâmil ile birlikte Enderun’a alınmıştır.

Kaynaklar, Enderun’da sekiz dokuz yıl kadar iyi bir eğitim alan Fazıl’ın, 1198/1783-84 yılında çeşitli sebeplerle saraydan çıkarıldığını, İstanbul sokaklarında on iki yıl kadar perişan bir hayat süren şaire -başta padişah olmak üzere çeşitli devlet adamlarına yazmış olduğu kasidelerinin de etkisiyle olsa gerek- Rodos, Halep ve Erzurum yörelerinde çeşitli görevler verildiğini kaydeder. Bu görevleri sonrası İstanbul’a dönen Fazıl, hicivleri yüzünden 1214/1799’da bu kez sürgüne gönderilir. Sürgün yıllarında gözlerini kaybeden şairin İstanbul’a dönmesine izin verilir. Yaklaşık on yıl yatalak ve kör olarak yaşayan Fazıl, 30 Aralık 1810 tarihinde vefat eder. Şairin, caize alabilmek için kör ve yatalak haldeyken bile dönemin devlet büyüklerine kasideler sunduğu, kaynaklarda aktarılan bilgiler arasındadır (Büyük Türk Klasikleri, 1990, s. 124-125; Fatin Davud Efendi, 2017, s. 384-385; Kesik, 2014; Koç, M. 2008, s. 438-439; Koç K. N., 2010, s. 149-186; Koçu, 1971, s. 5589-5592; Küçük, 1995, s. 188-189; Mehmed Süreyya, 1996, s. 510-511; Şemseddin Sami, 1889, s. 3331; Yöntem, 1977, s. 529-531). Fazıl’ın Divan edebiyatında en fazla ramazaniyye yazan şair olmasının temelinde de yine yaşamış olduğu maddi imkânsızlıklar olsa gerektir. Zira gerek kaside ve gerekse terkip-bent nazım şekliyle yazdığı bu manzumelerde, şairin sürekli maddi sıkıntılardan yakındığı ve memdurdandan bir yardım beklediği görülmektedir.

Eserleri

Fazıl’ın *Divan*, *Hûbannâme*, *Zenannâme*, *Çengînâme* (*Rakkasnâme*), *Defter-i Aşk* isimli eserleri vardır. Bu eserlerin en önemlisi ise oldukça hacimli olan *Divan*’ıdır. *Divan*’da Türkçe, Arapça, Farsça münacat ve naatlar bulunur. Eserin asıl bölümünün, dönemin önde gelen kişilerine sunulmuş olan kasideler oluşturur. Yaklaşık yüz altmış sayfalık kasideler bölümünün ardından tarih manzumeleri ve gazeller gelir. Enderunlu Fazıl’ın bu eseri üzerine maalesef henüz tenkitli bir metin neşri yapılmamıştır.

Defter-i Aşk, Fazıl’ın önce âşık olup sonra pişman olduğu aşk maceralarını anlattığı 438 beyitlik bir mesnevidir. *Hûbannâme*, Hindistan’dan Amerika’ya kadar birçok ülkenin erkeklerinden bahseder ve şairin onlar hakkındaki görüşlerini barındırır. Ahlakın sınırlarını zorlayan bu eser 796 beyitten ibarettir. Osmanlı devletinde yasaklanmış ilk eserdir. *Zenannâme*, çeşitli milletlerin kadınlarının anlatıldığı, kadınlar hamamı ve mahalle baskını gibi bölümlerin olduğu 1101 beyitlik bir mesnevidir. *Çengînâme*, *Rakkasnâme* adıyla da bilinen eserde, İstanbul’daki köçeklerin isimleri sayılır. Dönemin örf ve adetlerini yansıtmaya bakımından önemli olan bu eser dört mısralık bentlerle yazılmıştır. *Sûrnâme-i Şehriyâr*, I. Abdülhamid’in şehzadeleri Mustafa ve Süleyman’ın “Bed-i Besmele” törenini anlatması ve bu türün müstakim ilk örneği kabul edilmesi bakımından önemli bir eserdir.

Enderunlu Fazıl’ın Ramazaniyye Türü Şiirlerinde Yer Alan Dinî-Tasavvufî Unsurlar

Enderunlu Fazıl Divanı’nın yurt içi ve yurt dışı çeşitli kütüphanelerde yirmi iki nüshası tespit edilmiştir. Bu çalışmamızda İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinde bulunan NEKTYO2819 demirbaş numaralı yazma eser esas alınmış; yaprak, şiir ve beyit numaraları bu eserdeki sıraya göre verilmiştir. Ancak İ.Ü. nüshasında bazı ramazaniyye türündeki şiirlerin bulunmaması, zaman zaman birtakım imlâ

1 Tasnif hakkındaki detaylı bilgi için referans esere müracaat edilebilir.

2 Makalenin hacmi düşünülerek ramazaniyyeler hakkında ayrıntıya girilmemiş olup detaylı bilgiye ilgili çalışmalardan bakılabilir.

ve vezin hataları ile anlamın tam oturmaması gibi sebeplerle Almanya Milli Kütüphanesi (Deutsche Nationalbibliothek) Türkçe Yazmalar Koleksiyonu'nda bulunan *Ms.or.fol.3343* demirbaş numaralı yazmadan ve İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığında bulunan *O/253* demirbaş numaralı matbu nüshadan yararlanılmış; bu durum gerek metin içinde gerekse dipnotlarda belirtilmiştir. İ.Ü. nüshası incelendiğinde yirmi tane ramazaniyye türünde manzume bulunduğu tespit edilmiştir. İ.Ü.'de olmayıp B nüshasında bulunan üç ramazaniyye daha eklendiğinde Fazıl'ın bu türde yazmış olduğu manzume sayısı yirmi üçe ulaşmaktadır.³ Bu yönüyle Fazıl, ramazaniyye türünde en fazla manzume yazan Divan şairi unvanını elinde bulundurmaktadır.

Divan'da bulunan ramazaniyyeler hakkındaki bilgiler aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1.
Enderunlu Fazıl Divanı'nda Yer Alan Ramazaniyyeler

Sıra/ Sayfa No	Nazım Şekli	Beyit/ Bent Sayısı	Başlık *	Vezin
1/43b	Kaside	33	Kaside-i Ramazâniyye vü Şitâiyye	Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün
2/43b	Kaside	60	Kaside-i Ramazâniyye vü Bahâriyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
3/45b	Kaside	70	Kaside-i Ramazâniyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
4/47a	Kaside	78	Kaside-i Ramazâniyye	Mef'ülü / Mefâilü / Mefâilü / Feülün
5/96a	Kaside	50	Kaside-i Ramazâniyye vü Şitâiyye Der-Sitâyiş-i Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
6/97a	Kaside	13	Kaside-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Mef'ülü / Mefâilü / Mefâilü / Feülün
7/97b	Kaside	18	Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Hâfız İsmâil Pâşâ	Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün / Mefâilün
8/98b	Kaside	20	Kaside-i Ramazâniyye-i Kâim-Makâm Sâmî Bekir Pâşâ	Mefâilün / Feilâtün / Mefâilün / Feilün
9/98b	Kaside	34	Kaside-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kâtibü's-Sırr-ı Cihân-dârî Ahmed Efendi	Mefâilün / Mefâilün / Feülün
10/99b	Kaside	30	Kaside-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kâtibü's-Sırr-ı Şehriyârî Ahmed Efendi	Mef'ülü / Fâilâtü / Mefâilü / Fâilün
11/100b	Kaside	26	Kaside-i Ramazâniyye Be-Kapudan-ı Deryâ Sâlih Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
12/101a	Kaside	21	Ramazâniyye-i Beyhân Sultân	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
13/101a	Kaside	20	Kaside-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âli İbrâhîm Efendi	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
14/101b	Kaside	10	Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âli İbrâhîm Nesîm Efendi	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
15/102a	Kaside	16	Kaside-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âli Refik Efendi	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
16/102b	Kaside	49	Kaside-i Ramazâniyye Der-Sitâyiş-i Kethüdâ-yı Sadr-ı Âli Şerif Efendi	Feilâtün / Mefâilün / Feilün
17/103b	Kaside	11	Kaside-i Ramazâniyye Be-Kethüdâ-yı Sadr-ı Âli İbrâhîm Efendi	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
18 ⁵ /B 55b	Kaside	11	Ramazâniyye-i Diğer	Mefâilün / Mefâilün / Feülün
19 ⁶ /B 56b	Kaside	53	Ramazâniyye	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
20/104a	Kaside	12	Kaside-i Ramazâniyye Be-Re'îsü'l-Küttâb Gâlib Efendi	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün
21 ⁷ /B 85a	Kaside	26	Ramazâniyye Be-Hazret-i Sultân Mustafâ Hân	Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilâtün / Fâilün
22/118b	Terkip-bent (?)	13	Terkib-Bend-i Ramazâniyye Ki Be-Rikâb-ı Şâh-ı Enâm Arz-Şüde	Mef'ülü / Mefâilü / Mefâilü / Feülün
23/121a	Terkip-bent (?)	5	Terkib-Bend-i Ramazâniyye Sadr-ı A'zam Yûsuf Ziyâ Pâşâ	Feilâtün / Feilâtün / Feilâtün / Feilün

Enderunlu Fazıl'ın ramazaniyye türü şiirlerinde yer alan dinî-tasavvufî unsurlar aşağıdaki başlıklar altında incelenmiştir.

Ramazan Hilalinin Görülmesi, Ramazan'ın Başlaması ve Yevm-i Şek

Hz. Peygamber'in "(Ramazan ayının) hilalini gördüğünüzde oruç tutun. (Şevval ayının) hilalini gördüğünüzde de bayram edin. Eğer hava kapalı olursa sayıyı (oruca başlamak için şaban ayını, bayram etmek için ise Ramazan ayını) otuza tamamlayın." hadisi sebebiyle (Yücel, 1998, s. 2) hilalin rüyeti (görülmesi) meselesine Osmanlılarda çok önem verilmiştir.

Ramazan hilalinin rüyeti meselesiyle İstanbul Kadılığı meşgul olurdu. İstanbul'da güçlük çekmeden hilalin görülmesi mümkün olan yerler Bayezid yangın kulesi, Süleymaniye, Fatih, Cerrahpaşa, Sultan Selim ve Edirnekapısı Camii minareleriydi. Gönderilen memurlar, cami hizmetkârlarıyla ve daha başka meraklılarla Ramazan ayını görenler, orada bulunan heyete arz olunca fetva emininin emriyle iki kişi içeri alınır ve bunun için de bir dava tasviri ile davacı ve davalı taraflar da oluşturulur, biri diğerinden şabanın son gününde yeni ay görününce ödeme taahhüdünde bulunduğu vaktiyle aldığı tespihin bedelinden kalan yüz kuruş borcunu isterdi. Kadı da bunun ispatı için şahit isterdi. Ramazan ayını görenler huzura alınır, bunlar: "Bu akşam ezandan üç dakika sonra minareden mübarek hilali re'ye'l-ayn gördük. Bu gece Ramazan guresi olduğuna şahadet ederiz." derlerdi. Şahitlerin sorgusuna çok itina edilir, hatta hilalin vaziyeti iyice sorulurdu. Sonra tezkiye naibi ve diğer memurlar da tezkiyelerini yaparak şehadetlerinin makbul olduğunu söyler ve yüz kuruş davalıdan alınarak davacıya verilir. Alınan mahkeme ilamı sicil defterine kaydolunur ve şeyhülislamlık makamına diğer bir şeri ilam kadı efendi tarafından mühürlendikten sonra kapının fetvahane kapısının açılmasına müsaade edilirdi. Nihayet kandiller yakılarak sokaklarda ellerinde davullarla dolaşan bekçiler, ertesi günün Ramazan ayının ilk günü olduğunu haber vererek halka Ramazan ayını duyururlardı (Ünver, 1960, s. 22-23).

Hilalin görülmesi ramazaniyyelerde sıkça işlenen konulardan biridir. Ramazan'ın başlaması için hilalin görünmesi gerektiği gibi -genellikle- ramazaniyyelerin ilk kısımlarında rü'yet-i hilal meselesi ele alınmıştır. On üçüncü kasidenin ilk beyitlerinden olan aşağıdaki dizelerde Fazıl, sevgilinin kaşlarını hilal zannederek Ramazan ayının geldiğini zanneden mahkeme kadısının aklının başından gittiğini ve şaban ayında bulduklarına ancak iki şahit ile inanabildiğini söyler. Şaban kelimesinin kameri ay adının dışında sevgili anlamıyla kullanılması, beyitte anlam derinliği oluşturmuştur:

3 Hakan Yekbaş "Ramazan'ı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak" isimli makalesinde (2012, s. 186-187) Fazıl'a ait 19 tane ramazaniyye tespit etmişken Hulusi Eren "Sosyal Hayata Bakan Yönüyle Nedim'in Ramazaniyesi Üzerine Bir İnceleme" isimli makalesinde (2019, s. 148) Fazıl'ın "on üç kaside ile bu türün en fazla örnek veren şairi" olduğunu söylemiştir.

4 Başlıklar nüshalarda farklılık gösterdiği için bu çalışmada bazı istisnalar dışında İ.Ü. nüshası tercih edilmiştir.

5 İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

6 İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

7 İÜ nüshasında bulunmayan bu kaside B nüshasından alınmıştır.

Gördü ol âfetin ebrûsunu nev mâh sanıp
Kıldı şa'bânı dü-şâhid ile kâzî isbât (K.13, b.4)⁸.

Şair, başka bir manzumesinde Ramazan hilalinin görüldüğünü anlatırken kendi fakirliğinden de dem vurur. Gönül fakir iken Ramazan ayı gelmiş ve herkes, ertesi günün şaban ayının son günü olduğu hesabıyla sahur telaşına girmeden rahat bir şekilde uykuya varmışken Ramazan onları uykularında yakalamıştır. İnsanların Ramazan'a uykuda yakalanmaları tabiri, rüyet-i hilalin çok geç tespit edildiğini ve dolayısıyla insanlara da geç duyurulduğunu ifade etmek içindir.

Enderunlu Fazıl ise hüzünlü bir uykudadır. Zira uykusunda hep ekmek ve su görmektedir. Şairin hüzünlü uyku uyuması ve rüyasında ek-mek ve su görmesi, belki de aç yatmasından, yani fakirliğinden kaynaklanmaktadır. Nitekim manzumesinin son beytinde şair, Ramazan hilalinin gönlü kırıkken ve ansızın görüldüğünü söylemektedir:

Şehr-i sıyâm erişdi gönül bî-nisâb iken
Halkı yatakda avladı hep mest-i hâb iken
Ben huft-e melâl iken oldu bu vâkı'a
Ma'nâda gördüğüm dahi hep nân u âb iken
Bir demde nev hilâli göründü mübâreğin
Mânend-i hâle dâiremiz dil-harâb iken (K.10, b.1-3).

Yevm-i Şek (Şüpheli Gün)

Ramazan ayının başladığını ilan edilebilmesi için hilalin net bir şekilde görülmesi gerekmektedir. Elbette havanın bilhassa kapalı ve sisli olduğu zamanlarda bu mümkün olmamıştır. Hilalin tam olarak görülemediği bu tür günlerin şaban ayının son günü mü yoksa Ramazan ayının ilk günü mü olduğu hususunda bir şüphe ortaya çıkmaktadır ki, bu güne şüpheli gün (yevm-i şek) ismi verilmiştir. Böyle durumlarda şaban ayı, -az önce hadiste de belirtildiği üzere- otuz güne tamamlanır ve sonrasında Ramazan ayının başladığı kabul ve ilan edilirdi.

Osmanlı toplumunda, şüpheli günden yani Ramazan ayının bir gün de olsa geç başlamasından memnun olanların başında, hiç şüphesiz boğazına düşkün olanlar ile içki ve tütün tiryakileri gelmektedir. Zira onlar için bir gün dahi olsa oruca geç başlamak, keyiflerinin de devam etmesi demektir. Enderunlu Fazıl, midesine düşkün olanların şüpheli gün üzerine kendi aralarında tartışırken mübarek ayın tabağının felek üzerine konduğunu, gökyüzünün bağrında ortaya çıkan bu parıltı sebebiyle melekler karşısında övündüğünü, mavi yeleğinin üzerine sirmadan bir gümüş diktiğini söyler:

Bahs eyler iken ehl-i şikem yevm-i şek üzre
Kondu tabak-ı mâh-ı mübârek felek üzre
Ol mâh ile fahr eyledi gerdûn melek üzre
Bir bâfte gümüş dikdi o mâ'î yelek üzre (T.B.22, B.1, m.1-4).

Şairin yevm-i şek ile ilgili tasavvuru farklıdır. O, sürekli açlık ve sefaletin esiridir. Bu yüzden, ümit sabahının parıltısı bile onun için şüpheli gündeki hilalin durumu gibidir. Hilalin görünüp görünmediğinin bilinmediği gibi ümit sabahının da onun için ne zaman doğacağı tam belli değildir. Zira çağın kendisine verdiği eziyetle şair, hilal gibi iki büküm olmuştur:

Yevm-i şekk oldu bana gurre-i subh-ı ümîd
Beni mânend-i hilâl eyledi cevr-i eyyâm (K.2, b.49).

Enderunlu Fazıl'ın, yevm-i şek ile memduh arasında da benzerlik ilişkisi kurduğu görülmektedir. Reisülküttap Muhammed Galib Efendi'yi övdüğü bir ramazaniyyesinde şair, kendisinin lütuf ve kereminin yevm-i şekte eriştiğini, bunun da Ramazan hilalinin ispatına bir delil olduğunu söyler. Şahit kelimesinin lütuf ve kerem kelimeleriyle birlikte kullanılması, hilalin görüldüğüne dair iki şahidin varlığına ihtiyaç duyulmasına binaen olsa gerektir:

Yevm-i şekde erişir şâhid-i lutf u keremi
Ramazân gurre-i isbâtına burhân oldu (K.5, b.8).

Kadir Gecesi

Kadir gecesi, Ramazan ayının en önemli gecesidir. Zira Kur'an-ı Kerim bu gecede inmeye başlamıştır ve yine bu gece, kendi ismiyle anılan surede ifade edildiği üzere bin aydan daha hayırlıdır. Ancak gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse diğer İslami kaynaklarda, Müslümanların Ramazan ayının her gecesini aynı şekilde değerlendirmeleri için Kadir gecesinin kaçınıcı gece olduğu açıkça belirtilmemiştir. Bununla birlikte hadislerde, Kadir gecesinin Ramazan ayının son on gününde (bilhassa 27. gecede) yer aldığına dair bilgiler bulunmaktadır.

Enderunlu Fazıl ramazaniyyelerinde Kadir gecesinin Ramazan ayının içinde hangi gecede olduğunun bilinmeyişi ve çok mübarek oluşu gibi özellikleri üzerinde durmuş ve çeşitli benzetmelerde Kadir gecesinin bu yönlerini dile getirmiştir. Aşağıdaki beyitte şair, Ramazan ayının değerli bir zaman dilimi olduğunu söylerken Kadir gecesini, meleklerin güzel yüzleri üzerindeki siyah renkli süs veren ben olarak düşünür. Bu benler nasıl yüze güzellik katıyorsa Kadir gecesi de Ramazan ayını güzelleştirmekte, onu önemli kılmaktadır:

Bu bir mâh-ı mükerrer kim sevâd-ı leyle-i kadri
Siyeh bir hâl-i zînetdir cemâl-i kudsiyân üzre (K.1, b. 12).

8 Parantez içindeki ilk rakam Tablo 1'deki şiir sırasını, ikinci rakam o şiirdeki kaçınıcı beyit/mısra olduğunu göstermektedir. K. kasidenin, T.B. terkip-bentin, B. bentin, b. beytin, m. mısranın kısaltmasıdır.

Şair, bir kasidesinin tegazzül bölümünde İstanbul sokaklarında Ramazan ayında gördüğü sevgililerden bahsederken Ramazan ayı ve Kadir gecesi ile ilgili hayallere başvurmuştur. Şairin muhayyilesinde, o ay yüzlü sevgilinin boynunun altındaki siyah ben, mübarek Ramazan ayı içinde gizli kalmış Kadir gecesi gibidir:

Gerden altında siyeh hâli o meh-ruhsârın
Leyle-i kadr-i mübârek ramazân içre nihân (K.3, b.59).

Fazıl, başka bir kasidesinin yine tegazzül bölümünde, sevgilinin yüzünün bayramın geldiğini haber veren hilal gibi insanın içini ferahlattığını söylerken sevgilinin yanağı üzerindeki benleri de yine Ramazan ayı içindeki Kadir gecesine benzetmektedir:

Ruhsârı meh-i yd gibi nüzhet-i cândır
Benler ruhu üzre şeb-i kadr-i ramazandır (K.4, b.64).

Aşağıdaki beyitte de Kadir gecesi hurilerin yanaklarında nur saçan siyah bir ben olarak düşünülmüştür:

Ruh-ı hûrîde leyle-i kadri
Bir siyeh hâldir ki nûr-efşân (K.16, b. 4).

Sevgili, cennet bağının yeni yetişmiş bir dilberi, Kadir gecesi ise onun karanlık bir odadaki siyah saçlarıdır. Karanlıkta siyah saçın görünmesi nasıl zor ise Ramazan ayında Kadir gecesinin bulunması da o kadar zordur:

Öyle bir dilber-i nev-reste-i bâğ-ı Firdevs
Leyle-i kadri ânın zülf-i şebistânıdır (K.5, b.7).

Ramazan ayının namus sahibi bir dilbere benzetildiği aşağıdaki beyitte Kadir gecesi de gizli oluşu sebebiyle odasında bekleyen gelin olarak hayal edilmiştir:

Ramazân mâhı ki bir dilber-i sâhib-nâmûs
Leyle-i kadri ânın haclede bir gizli arûs (K.11, b.1).

Şair, bir başka manzumesinde Kadir gecesi ile kavuşma arasında benzerlik kurar ve sevgiliye kavuşmanın tıpkı Kadir gecesi gibi gizlendiğini söyler:

Receb isminde o şehri güzele kandilim
Leyle-i kadr-i visâli bana pinhân oldu (K.20, b.2).

Yine aşağıdaki beyitte sevgili, Kadir gecesi gibi şairin gözüne görünmez olmuştur:

Bir gün arayıp bulmadım ol tâze cüvânı
Mânend-i şeb-i kadr-i şerîf oldu nihânî (T.B.22, B.7, m.3-4).

Affin geline benzetildiği aşağıdaki beyitte ise Kadir gecesi, Ramazan ayı içinde rahmet sevgilisine kavuşma gecesi olarak hayal edilmiştir:

Niteki leyle-i kadr ola ehl-i isyâna
Arûs-ı rahmet için leyle-i visâl-i sıyâm (K.8, b.18).

İmsak Vakti

İmsak, ikinci fecrin doğuşuyla başlayıp güneşin batışına kadar devam eden zamanda oruçlu olmayı ifade eder. İmsak daha dar anlamda oruca başlamayı, başlangıç anını ifade etmektedir (Şener, 2000, s. 238).

Enderunlu Fazıl, ramazaniye türü manzumelerinde imsak kelimesini "oruca başlama vakti, sahur" gibi anlamlara gelecek şekilde kullanmıştır. III. Selim'e yönelik yazdığı bir ramazaniyede hâlini arz eden şair, felekten şikâyet eder ve onun, ömrünün her anını imsak vakti gibi yaptığını, kendisini yine kendi ciğeriyle doyurduğunu söyler:

Ya'nî her vakti bana eyledi vakt-i imsâk
Beni laht-ı ciğirimden yine eyler it'âm (K.2, b.43).

Sahurun -ertesesi günü oruca niyet edecekler için- Hz. Muhammed (sav) tarafından tavsiye edilmesi sebebiyle ayrı bir önemi ve birtakım hazırlıkları olmasına rağmen Enderunlu Fazıl için pek de keyifli geçmediği görülmektedir. Ramazaniyelerinden anlaşıldığına göre bunun sebeplerinden birisi şairin uykusunun bölünmesi, bir diğeri belki de en büyük sebebi geçim sıkıntısı çekmesidir.

Aşağıdaki beyitte şair, iftar vaktinde güler yüzlü, imsak vaktinde ise asık yüzlü olduğunu söylemektedir:

Fâzıl iftârımız olsun bu şeker-hand du'â
Subh-ı imsâk gibi olmayalım çehre-abûs (K.11, b.24).

Enderunlu Fazıl, maddi sıkıntılarını Ramazan ayında, bilhassa imsak vaktinde daha fazla hissetmektedir. İmsak sofrası boş olan şair, bundan feleği sorumlu tutar. Cihanın cömert insanlarına seslenen şair, aşçı olarak gördüğü feleğin kendisinin düzgün giden işlerini bozduğunu, kendisini maddi imkânsızlıklar içinde bıraktığını söylerken "pişmiş aşı su katmak" deyimini ustaca kullanarak mizahi bir anlatıma başvurur:

Ey keremkârân-ı âlem âh tabbâh-ı felek
Fâzıl-ı bî-çârenin su katdı pişmiş aşına (K.17, b.5).

Aynı kasidenin devamında şair, cihanı bayram yerine çevirmiş Kethüda İbrahim Efendi'nin altın saçan kerem kapısına Ramazan ayında yaşadığı sıkıntıları arz etme isteğini ifade eder:

Şekve-i imsâkini bir arz-ı hâl etsem gerek
İydgâh-ı âlemin bâb-ı kerem zer-pâşına (K.17, b.6).

Reisülküttap Galib Efendi'ye yazdığı kasidesinde şair, imsak kelimesini kendisinden şikâyet edilen bir zaman olarak kullanır. Mademki artık Galib Efendi'nin gelmesiyle cömertlik bayramının sabahı olmuştur; o hâlde imsak vaktini şikâyet etme zamanı gelmiş demektir:

Meger illâ edelim şekve dem-i imsâki
Subh-ı İyd-i kereme çünkü dirahşân oldu (K.20, b.5).

İftar Vakti

İmsakin zittî olan iftar, oruçlunun akşam ezanıyla orucunu açması demektir. Bu bakımdan iftar vaktinin, oruçlu insanlar tarafından çeşitli hazırlıklar yapılarak büyük bir hevesle beklendiği malumdur. İftar vaktinin neşesi ve hevesi, bu bakımdan ramazaniyelere de yansımıştır.

Enderunlu Fazıl, III. Selim zamanında Sakız adasına sürgün olarak gönderildiği sırada Kaymakam Ebubekir Paşa'ya yönelik yazdığı "sıyâm" redifli ramazaniyyesinin fahriye bölümünde kendi şiirini överken iftar vaktinden ve o vaktin saadetinden yararlanır ve "lezzet, leziz, şeker, bâde, tatlı" kelimelerini bilhassa kullanır. Şairin renkli, hoş ve taze şiiri oruç tutan zevk ehli için helal bir lokmadır. Duayı badeye benzeten şair, iftar vaktinde bunun çok tatlı geleceğini söyler:

Dehân-ı ehl-i mezâka verdi Sakızda
Bu reng-i şîr-i terim lokma-i helâl-i sıyâm
Fem-i kabûle şeker bâde-i du'â Fâzıl
Ziyâde tatlı gelirmiş dem-i zevâl-i sıyâm (K.8, b.15-16).

Şair, orucun verdiği bıkınlıktan da söz eder ve oruç, zihnini acı etmeden evvel lezzetli bir dua ile bir iftar etme arzusunu dile getirir:

Edip du'â-yı leziz ile bârî bir iftâr
Dimâğ-ı hâtırı telh etmeden kelâl-i sıyâm (K.8, b.17).

İftar vakti okunan ezan, kilisede çan sesini susturmuş, sadece Müslümanlara değil gayrimüslimlere de huşu vermiştir:

Mü'min ü kâfire gülbâng-ı ezân verdi huşû'
Yine lâl oldu kelîsâda nefir-i nâkûs (K.11, b.5).

Aşağıdaki beyitten, o dönem toplumunda iftarlarda lokma tatlısı yenildiğini öğreniyoruz. Şair, her gece iftarda yenen lokma tatlısının ruhunu gıdası olduğunu söyler:

Her gece iftârda el-hak gıdâ-i rûhdur
Lokma-i şîrîn du'âsı çâker-i hak-gûsuna (K., b.19).

Ramazan'ın denk geldiği mevsimin şairlerin muhayyilesine, dolayısıyla ramazaniyelere etkisi, manzumelerde dikkati çekmektedir. Mesela Fazıl, bir ramazaniyyesinde kış mevsimini ve onun şiddetini anlatırken halkın iftar için akşam ezanının okunmasını beklediğini söyler. Halk, iftar vaktinin geldiğini müezzinlerin ezan okumasından öğrenecektir. Ancak kara kış o kadar bastırılmış ki müezzinler ezan okumak için minarelere çıkamazlar. Bu yüzden akşam ezanının okunması mümkün olmamakta, iftar vakti de bilinmemektedir:

Ne kâbil zemherîrinden bilinmek vakt-i iftârı
Müezzinler donar çıkısa ezâna nerdibân üzre (K.1, b. 8).

Ramazan, sevgilinin acısı ile geçiyorsa âşık iftardan da keyif almamakta hatta acı çekmektedir. Enderunlu Fazıl, ramazaniyye türünde yazdığı bir musammatında âşıkların iftarının kanlı yaştan ibaret olduğunu, meyhanede de olsa camide de olsa âşıkların sevgili için ağlayıp inlediğini ifade eder:

Âşıkların iftârı hemân kanlı yaşıdır
Meyhâne de câmi' de bütün nâle-keşidir (T.B.22, B.3, m.5-6).

Aşağıdaki beyitte ise şair, iftar-güzel-şiir arasında bir ilişki kurar. Lokma kelimesine küçük bir parça anlamı yükleyen şair, sevgilinin anlatıldığı bir gazel yazma arzusunu ifade eder. Güzel söz dinlemeye uzun zamandır hasret kalan mana oruçluları, şairin bu gazeliyle oruçlarını açacaklardır. "Ağız açmak" deyimi hem orucunu bozmak hem yemek yemek hem de şaşkınlık hâlini karşılamaktadır:

Zîkr-i hûbân ile bir lokma gazel tarh edelim
Rûze-dârân-ı ma'ânî açalar âna dehân (K.2, b.11).

İtikâfa Girmek

İtikâfa girmek veya itikâfa çekilmek şeklinde kullanılan bu tabir, bilhassa Ramazan'ın son on gününde erkeklerin camilere, kadınların ise evlerinin bir köşesine kapanıp ibadetle meşgul olmaları anlamında kullanılır.

Enderunlu Fazıl, itikâfa girmek fiilini bülbül için kullanır. Gül bahçesinin insanlardan uzak gizli köşesi bülbülün itikâfa girdiği yerdir. Bülbül, gül yaprakları ile etrafını tamamen kapatmıştır:

İ'tikâf eyledi bülbül harem-i gülşende
Berg-i gülden bütün etrafına çekmiş ihrâm (K.2, b.13).

Fitre

Ramazan ayı, nefsin isteklerine hem bedenen hem de ruhen karşı koyarak onu kontrol altına almada bir araçtır. Bu ayda, ferde yönelik oruç ibadetinden başka, sosyal yönü olan zekât ve fitre gibi ibadetler de gerçekleştirilir. Sözlükte “yaratmak, icat etmek; kesmek, yarmak, ikiye ayırmak” manalarına gelen fatr kökünden türeyen fitr kelimesi oruca son vermeyi, orucu açmayı (iftar) ifade eder. Bundan dolayı Ramazan Bayramı’na ‘îdü’l-fitr denildiği gibi Ramazan ayını yaşamanın, onun mükâfat ve bereketinden faydalanmanın bir şükran belirtisi olarak verilen sadakaya da sadakatü’l-fitr (sadaka-i fitr) veya zekâtü’l-fitr denilir (Yavuz, 1996, s. 160).

Aşağıdaki beyitte şair, Ramazan ayında fitre toplamaya çıkan Bektaşî dervişlerinden söz ederken Ramazan hilalini bu dervişlerin elindeki keşküle benzetir ve feleği de beş parasız bir derviş olarak hayal ederek onun elindeki keşkülle fitre peşinde dolaştığını söyler. Şairin, fitre kelimesini “düşürmek” fiili ile kullanması, fitre toplayan dervişlere karşı tavırını da göstermektedir:

Yohsa Bektâşî gibi almış ele keşkülün
Fitre düşürmeğe çıkmış felek-i bî-sâmân (K.3, b.3).

Melekler

Ramazan ayında kendilerinden söz edilen diğer varlıklar meleklerdir. Melekler, Ramazan ayında tıpkı Müslümanlar gibi ibadet etmektedir. Ramazan ayı öyle değerli bir aydır ki melekler, Müslümanlar gibi camilere saf saf dizilip tespih çekerler:

Ol mâh-ı mükerrrem ki melâ’ik kuş uçurmaz
Câmi’lere saf saf dizilir sübha-keşândır (K.4, b.4).

Yine melekler, bu mübarek ayda saf saf dizilip bayram gelinceye kadar aşk ile camileri dolaşip durular:

Öyle bir mâh-ı mübârek ki melekler saf saf
İyde dek aşkla câmi’leri eyler devrân (K.12, b.2).

Melekler, sadece ibadet etmekle yetinmezler. Aynı zamanda oruç tutan Müslümanlara bayram gelinceye kadar dua edip selam ederler:

Öyle bir şehri mübârek ki melekler saf saf
Mü’min-i sâ’ime bayrama dek eyler salavât (K.13, b.2).

Firdevs cennetinin kapısı, bu ayda Rıdvan meleği tarafından açılmıştır. Yine bu ayda gökyüzüne melekler dolmuştur:

Der-i Firdevsi meğer kıldı küşâde Rıdvân
Doldu âfâka sürûşân-ı kirâm-ı melekût (T.B.23, B.1, m.4-5).

Ramazan ayı, bütün yaratılmışlara ziya başılayan bir aydır. Öyle ki bütün melekler, onun fanusunun ışığına pervane olmuştur:

Öyle bir mâh-ı ziyâ-bahşâ-yı mahlûkât kim
Hep melek pervâne olmuş şu’le-i fânûsuna (K.21, b.2).

Huriler

Bu ayda, cennetteki huriler meleklerle el ele verip kılık değiştirip gizlice camideki Müslümanları seyretmeye gelmişlerdir:

El ele verdi meleklerle gelip mahfice
Câmi’in seyrine tebdîl olarak hûr-ı cinân (K.12, b.3).

Ramazan ayı ile birlikte hurilerin İstanbul’daki gılmanları seyre çıktığını söyleyen şair, sanki Rıdvan meleğinin Firdevs cennetinin kapısını açtığını söylemektedir:

Der-i Firdevsi küşâd eyledi Rıdvân meger
Seyr-i gılmân-ı Sitanbula çıkıp hûriyyât (K.13, b.3).

Şeytanlar

Ramazaniyelerde ele alınan bir başka varlık şeytandır. “Ramazan ayı girdiği zaman cennet kapıları açılır, cehennemin kapıları kapanır ve şeytanlar da zincire vurulur.” (Canan, 1993, s. 9/64) hadisi, Enderunlu Fazıl’ın ramazaniyelerinde de karşımıza çıkar. Oruçlu müminleri şeytanın kandırmamasını temenni eden şair, şeytan güruhunun tamamının ayaklarının bağlı olduğunu söyler:

Mü’min-i sâ’imi tek eylesinler iğvâ
Cümle pâ-beste-i kayd oldu gürûh-ı şeytân (K.12, b.4)

Şair başka bir beytinde de aynı düşüncesini tekrarlar. Ramazan ayı o kadar yüce bir aydır ki bu ayda şeytanlar müminler için ağır zincirlerle bağlanmışlardır:

Ol mâh-ı mu’azzam ki bu mâh içre şeyâtîn
Mü’minler için beste-i zencîr-i girândır (K.4, b.5).

Mübarek Ramazan ayı bereketiyle şehre gelmiştir. Ayaklarından bağlanan şeytan topluluğu zelil bir durumdadır. Ancak şeytanı bile kandıracak, cihanı karıştıracak peri çehrelî güzeller, henüz salına salına yürümeye başlamışlardır ki şaire göre bunlar en tehlikelileridir:

Şehre geldi berekâtıyla mübârek ramazân
Oldu zillet ile pâ-beste gürûh-ı şeytân
Nev hırâm eyledi ammâ nice şeytân-firîb
Nice bir şûh-ı perî-çehre-i âşûb-ı cihân (T.B.23, B.1, m.1-2,7-8).

Sonuç

Klasik Türk edebiyatında ramazaniyye türünde yazılmış kasidelerin genelinde, Ramazan'ın getirdiği heyecan ve daha çok bu ayda görülen sosyal hayat anlatılır. Yaptığımız bu çalışmada Ramazan ayına özel vakitlerden olan hilal, iftar, imsak, Kadir gecesi gibi zaman dilimleri; itikâfa girmek, fitre vermek gibi hususi ibadetler ve melekler, huriler, şeytanlar gibi manevî kavramlar incelenmiştir. Enderunlu Fazıl'ın kuvvetli bir gözlem yeteneğine sahip olduğu ve Ramazan ayında görülen toplumsal davranışlar -örneğin bayanların teravih namazına gitmesinin hurilerin cennetten çıkmalarına benzetilmesi gibi- ile yukarıda belirtilen hususlar arasında edebî ilişkiler kurduğu görülmüştür.

Çalışmanın sonuçlarından bir diğeri ise Fazıl'ın her vesile ile sözü kendi fakirliğine ve zor durumda olmasına getirmeye çalışmasıdır. Şairin hüzünlü uyku uyuması ve rüyasında ekmek ve su görmesi fakirliğini anlatmak için kullandığı ifadelerdendir. Fazıl'ın ramazaniyyelerinde içinde bulunduğu zor durumdan oldukça fazla bahsetmesi ve kimi zaman ima ile kimi zaman ise sarıh bir şekilde hamilerinden yardım talep etmesi, bu tür eserlerini daha çok caize istemek amacıyla yazdığı endişesini düşündürmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Fikir – T.Ç., M.B.D.; Tasarım – T.Ç., M.B.D.; Denetleme – T.Ç., M.B.D.; Kaynaklar – T.Ç., M.B.D.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – T.Ç., M.B.D.; Analiz ve/veya Yorum – T.Ç., M.B.D.; Literatür Taraması – T.Ç., M.B.D.; Yazıyı Yazan – T.Ç., M.B.D.; Eleştirel İnceleme – T.Ç., M.B.D.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemişlerdir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadıklarını beyan etmişlerdir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Author Contributions: Concept – T.Ç., M.B.D.; Design – T.Ç., M.B.D.; Supervision – T.Ç., M.B.D.; Resources – T.Ç., M.B.D.; Data Collection and/or Processing – T.Ç., M.B.D.; Analysis and/or Interpretation – T.Ç., M.B.D.; Literature Search – T.Ç., M.B.D.; Writing Manuscript – T.Ç., M.B.D.; Critical Review – T.Ç., M.B.D.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ayverdi, İ. (2011). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Kubbealtı Neşriyatı.
- Bezci, G. (2018). *Osmanlı Toplumunda Ramazan Kültürü*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Canan, İ. (1993). *Kütüb-i Sitte*. (Cilt 9), Akçağ Yayınları.
- Canım, R. (2020). *Divan Edebiyatında Türler*. (6. Baskı), Grafiker Yayınları.
- Çelebioğlu, A. (1998). *Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları*. MEB Yayınları.
- Dursunoğlu, H. (2003). Klasik Türk Edebiyatında Ramazan Konulu Şiirler, *Atatürk Üniversitesi TAED*, 10(22), 9-29. [Crossref]
- Büyük Türk Klasikleri*. (1990). Enderunlu Fazıl. Ötügen Neşriyat, 124-125.
- Enderunlu Fazıl. *Dîvân-ı Fâzıl Beg Enderûnî*. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi, NEKTY02819.
- Enderunlu Fazıl. *Dîvân-ı Fâzıl*. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları (Staatsbibliothek, Berlin), No. Ms.or.fol.3343.
- Enderunlu Fazıl. *Dîvân-ı Fâzıl Beg Enderûnî*. (MATBU), İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, No. O/253.
- Eren, H. (2019). Sosyal Hayata Bakan Yönüyle Nedim'in Ramazaniyesi Üzerine Bir İnceleme, *Hikmet Akademik Edebiyat Dergisi*, 5(10), 147-164. [Crossref]
- Ertan, M. E. (1995). *Divan Edebiyatında Ramazaniyeler Üzerine Bir İnceleme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Fatin Davud Efendi (2017). *Hâtîmetü'l-Eş'âr*. (haz. Ö. Çiftçi), Süleymaniye Kütüphanesi Rauf Yekta Bölümü No. 310, s. 384-385.
- Kaya, B. A.; Yılmaz, O.; Coşkun, V. S.; Kaplan, O. (2019). *Klasik Türk Edebiyatı Temel Bilgiler*. Kesit Yayınları.
- Kesik, B. (2014). *Enderunlu Fâzıl (Hüseyn) Bey*. Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/fazil-enderunlu-fazil-huseyin-bey> (Erişim Tarihi: 10.12.2020)
- Koç, M. (2008). *Fâzıl (Enderunlu), Yaşam ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, 1, 438-439. Yapı Kredi Yayınları
- Koç K. N. (2010). İ. Abdülhamit'in Şehzadelerinin Bed'i Besmele Törenini Anlatan Enderunlu Fâzıl'ın Surname-i Şehriyar'ı Üzerine. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 27, 149-186.
- Koçu, R. E. (1971). *Fazıl Bey, Fazıl Divanı. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, 11, 5589-5592. Koçu Yayınları.
- Kur'an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali*. (2012). TDV Yayınları.
- Küçük, S. (1995). Enderunlu Fazıl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 1, 188-189.
- Mehmed Süreyya (1996). *Sicill-i Osmânî*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2, 510-511.
- Pekolcay, N.; Eraydın, S.; Tahralı, M.; Uzun, M.; Subaşı, M. H. (2000). *İslâmî Türk Edebiyatında Şekil ve Nev'ilere Giriş*, Kitabevi Yayınları.
- Şemseddin S. (1996). *Kâmûsu'l-A'lâm*. Kaşgar Neşriyat, 6, 331.
- Şener, M. (2000). İmsak. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 22, 238-239.
- Uzun, M. İ. (2007). Ramazaniyye, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 34, 439-440. [Crossref]
- Ünver, A. S. (1960). Ramazan Medeniyeti, *Diyanet İşleri Başkanlığı 1960 Yılı*, 21-24.
- Yavuz, Y. V. (1996). Fitre. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 13, 160-161. [Crossref]
- [https://doi.org/10.1016/S0264-8377\(96\)90010-1](https://doi.org/10.1016/S0264-8377(96)90010-1)
- Yekbaş, H. (2012). Ramazan'ı Divan Şiiri Metinlerinden Okumak. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 6, 173-230.
- Yöntem, A. C. (1977). Fazıl. *MEB İslâm Ansiklopedisi*, 4, 529-531.
- Yücel, İ. (1998). Hilâl. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 18, 1-11.
- Yüksel, S. (1977). Koca Ragıp Paşa'nın Ramazaniyesi, *Türkoloji Dergisi*, VII, 41-46. [Crossref]